

УДК 341.1

DOI 10.33244/2617-4154.4(17).2024.282-289

О. В. Чернецька,

канд. юрид. наук, доцент,

Державний податковий університет

e-mail: lena_chernetska@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-8303-334X

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ: МІЖНАРОДНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА

У статті розглянуто особливості зарубіжного досвіду впровадження кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Досвід зарубіжних країн може бути корисним для України в процесі імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Наприклад, у багатьох європейських країнах існує кримінальна відповідальність за воєнні злочини, імплементована через національні законодавства на основі міжнародних зобов'язань. Німеччина, Франція й Нідерланди є прикладами країн, які використовують свої національні закони для переслідування осіб, винних у злочинах, скоєних під час конфліктів за кордоном.

Практичне значення такого досвіду полягає в тому, що Україна, адаптуючи своє законодавство до міжнародних стандартів, зможе не тільки ефективніше боротися з воєнними злочинами, але й забезпечити справедливість для жертв таких злочинів як на національному рівні, так і на міжнародному.

Доведено, що в умовах євроінтеграції України дійсно важливо адаптувати вітчизняну систему кримінального законодавства до сучасних викликів, особливо щодо злочинів, пов'язаних із порушеннями міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів. Один з ключових кроків може полягати не лише в розширенні кола кримінально-протиправних діянь, але й у впровадженні нового підходу до категоризації та кваліфікації таких кримінальних правопорушень. Наприклад, розробка окремого розділу в Кримінальному кодексі, присвяченого воєнним злочинам та злочинам проти миру й безпеки людства, допомогло б систематизувати відповідальність за порушення норм міжнародного права. Крім того, можна розглянути впровадження механізму «гуманітарного трибуналу» всередині країни, де фахівці з гуманітарного права могли б розглядати справи про порушення під час конфліктів.

Зазначено, що ці зміни могли б охоплювати не лише пряму участь у воєнних діях, але й нові форми кримінальних правопорушень, пов'язаних із дезінформацією, кібератаками на гуманітарні об'єкти та маніпулюванням гуманітарною допомогою, що сьогодні стають актуальними у збройних конфліктах.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, воєнні злочини, Міжнародний кримінальний суд, кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Міжнародне гуманітарне право відіграє важливу роль у встановленні відповідальності за злочини агресії, геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності, які є найтяжчими злочинами проти міжнародного правопорядку. Норми міжнародного гуманітарного права, закріплені в міжнародних конвенціях і договорах, як-от Женевські конвенції, Додаткові протоколи до них і Римський статут Міжнародного кримінального суду, вимагають від держав імплементації цих норм у національні правові системи.

Однією з основних особливостей кримінальної відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права є те, що національні судові органи мають можливість притягувати винних осіб до відповідальності навіть у випадках, коли злочини були вчинені за межами їхньої юрисдикції. Це явище називається принципом універсальної юрисдикції, який дає змогу будь-якій державі розглядати справи про воєнні злочини незалежно від місця їх вчинення або національності обвинувачених і жертв.

Щодо України, питання імплементації норм міжнародного гуманітарного права стало особливо актуальним після підписання та ратифікації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом 2014 року та ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 2024 року, що стало важливим кроком у контексті гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Римський статут є міжнародним договором, який установлює відповідальність за найбільш серйозні злочини міжнародного характеру та визначає повноваження Міжнародного кримінального суду. Україна нещодавно лише ратифікувала Статут, хоча національне законодавство вже зазнало певних змін у частині відповідальності за воєнні злочини.

Досвід зарубіжних країн може бути корисним для України в процесі імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Наприклад, у багатьох європейських країнах існує кримінальна відповідальність за воєнні злочини, імplementована через національні законодавства на основі міжнародних зобов'язань. Німеччина, Франція та Нідерланди є прикладами країн, які використовують свої національні закони для переслідування осіб, винних у злочинах, скоєних під час конфліктів за кордоном.

Практичне значення такого досвіду полягає в тому, що Україна, адаптуючи своє законодавство до міжнародних стандартів, зможе не тільки ефективніше боротися з воєнними злочинами, але й забезпечити справедливість для жертв таких злочинів, як на національному рівні, так і на міжнародному. Саме в цьому полягає актуальність обраної нами теми дослідження.

Метою дослідження є теоретичний аналіз і розгляд норм міжнародного права та норм законодавства зарубіжних країн щодо кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Європейський досвід криміналізації воєнних досліджували у своїй роботі І. В. Авдошин, В. П. Базов, В. С. Березняк, В. В. Гальцова, С. М. Мохончук, В. О. Міронова, В. В. Піддубна, П. В. Пекар, М. М. Сірант, М. І. Хавронюк, Д. С. Щоголев та інші. Водночас окремі аспекти цієї проблеми залишаються дискусійними та такими, що потребують подальшого наукового дослідження, особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Імплементация міжнародних норм через часткове включення до національного законодавства дає можливість країнам адаптувати свої правові системи до вимог міжнародного права з урахуванням національних особливостей. Це також забезпечує ефективніший захист прав людини та сприяє боротьбі з безкарністю за серйозні міжнародні злочини, такі як воєнні злочини, геноцид і злочини проти людяності.

М. М. Сірант підкреслює важливість часткової імплементации норм міжнародного права про воєнні злочини та злочини проти людяності в національні кримінальні законодавства. Зокрема, він зазначає, що деякі країни включають у своє законодавство лише частину положень Женевських конвенцій та Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Такий підхід до імплементации сприяє поступовому зближенню національних кримінально-правових систем із міжнародними стандартами [2].

Дійсно, погоджуючись з цією позицією, можна зазначити, що ряд країн Європейського Союзу, таких як Австрія та Швейцарія, останніми роками вдосконалили своє кримінальне законодавство, імплементуючи спеціальні норми, що встановлюють відповідальність за воєнні злочини. Цей процес імплементации свідчить про намагання країн ЄС забезпечити відповідність своїх правових систем міжнародним стандартам, особливо тим, що закріплені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду та Женевських конвенціях.

Однак цей процес ще не набув загальноєвропейського характеру, що вказує на нерівномірний підхід держав ЄС до імплементации норм міжнародного гуманітарного права. У деяких країнах злочини, вчинені особами, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, досі кваліфікуються як звичайні кримінальні правопорушення проти особи. Наприклад, у таких випадках замість застосування спеціальних норм про воєнні злочини застосовуються загальні положення національного кримінального права, які не завжди враховують специфіку таких серйозних порушень, як злочини проти людяності чи воєнні злочини.

Крім того, у деяких країнах їхні законодавства містять лише загальні кримінально-правові норми, що застосовуються до будь-яких порушень принципів міжнародного права, без спеціальної диференціації воєнних злочинів. Це обмежує можливість ефективного переслідування воєнних злочинців і може створювати прогалини в правовому захисті жертв таких злочинів.

Так, європейське законодавство ще не досягло повної узгодженості у сфері імплементации норм міжнародного гуманітарного права, що свідчить про необхідність подальшої гармонізації на рівні ЄС. Це забезпечить більш ефективне правове реагування на воєнні злочини та підвищить рівень захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

У більшості європейських країн законодавець розглядає воєнні злочини як посягання на міжнародні цінності та правопорядок, що підкреслюється в назвах відповідних розділів кримінальних кодексів. Це свідчить про загальне усвідомлення важливості захисту міжнародних правових норм на національному рівні.

Як зазначено, термін «воєнні злочини» не завжди прямо вживається в законодавствах всіх держав, але більшість країн все ж криміналізували такі злочини в різних формах. Особливо це стосується країн, які імплементували положення Римського статуту

Міжнародного кримінального суду. Статут установлює чіткі критерії щодо відповідальності за найсерйозніші міжнародні злочини, охоплюючи військові злочини, злочини проти людяності, геноцид та злочини агресії.

Наприклад, в Іспанії цей вид злочинів класифікується як «Злочини проти міжнародного співтовариства», у Хорватії – «Злочини проти цінностей, що охороняються міжнародним правом», у Польщі – «Злочини проти миру, людяності та військові злочини». Це демонструє прагнення до захисту глобальних правових принципів, що виходять за межі національного рівня.

У таких країнах, як Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Румунія, Хорватія та багатьох інших, після імплементації норм Римського статуту було детально закріплено склади військових злочинів у їхніх національних кримінальних кодексах. Зокрема, ці країни перенесли основні положення міжнародних конвенцій, зокрема Женевських конвенцій та інших договорів, до своїх правових систем практично без змін, що забезпечує їхню відповідність міжнародним стандартам.

Так, навіть якщо термінологія може різнитися від країни до країни, зміст і правові наслідки для військових злочинів залишаються чітко визначеними в національних законодавствах. Це підтверджує послідовне прагнення країн Європи забезпечити відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що зміцнює міжнародний правопорядок та підтримує боротьбу з безкарністю за найтяжчі злочини.

У деяких країнах військові злочини криміналізовані через окрему статтю кримінального кодексу, що містить узагальнені положення про такі злочини. Прикладом є Кримінальний кодекс Албанії 1995 року, в якому стаття 75 «Військові злочини» встановлює відповідальність за ряд серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених під час війни.

Деякі країни запроваджують спеціальні закони для врегулювання відповідальності за військові злочини та інші порушення міжнародного права. Прикладом є Федеративна Республіка Німеччина, яка 2002 року ухвалила Міжнародний кримінальний кодекс Німеччини (Völkerstrafgesetzbuch, VStGB) після імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду у своє національне законодавство. Цей Кодекс чинний одночасно з Кримінальним кодексом Німеччини, але він спеціально регулює злочини, які посягають на міжнародний правопорядок.

Військові злочини в німецькому Міжнародному кримінальному кодексі (VStGB) структуровані в п'ять груп, що дає змогу чітко класифікувати різні види порушень міжнародного гуманітарного права. Такий підхід відображає сучасні міжнародно-правові стандарти і демонструє, як країни Європи, зокрема Німеччина, імплементують положення міжнародного права в своє національне законодавство. Цей приклад може бути корисним для інших держав, які прагнуть гармонізувати свої правові системи з міжнародними зобов'язаннями.

У Німеччині військові злочини поділяються на такі групи:

1. Військові злочини у відношенні осіб (§ 8 VStGB): ця група охоплює порушення, що завдають шкоди фізичним особам, зокрема вбивства, катування, нелюдське поводження з цивільними особами, військовополоненими або іншими захищеними категоріями осіб. До цього також належать злочини, як-от взяття заручників, примус до участі в бойових діях та сексуальне насильство.

2. Воєнні злочини у відношенні права власності та інших прав (§ 9 VStGB): цей розділ стосується незаконного знищення або привласнення майна, що не виправдане воєнною необхідністю. Сюди належать умисне руйнування будинків, громадських споруд, історичних пам'яток, релігійних або культурних об'єктів.

3. Воєнні злочини у відношенні гуманітарних операцій та емблем (§ 10 VStGB): ця категорія злочинів пов'язана з нападом на гуманітарні операції, персонал і транспортні засоби, а також зі зловживанням міжнародними захисними емблемами, такими як Червоний Хрест або Червоний Півмісяць. Це важливо для забезпечення безпеки гуманітарних місій у зонах конфліктів.

4. Воєнні злочини, пов'язані із застосуванням заборонених методів ведення війни (§ 11 VStGB): до цієї категорії належать дії, які порушують правила ведення бойових дій. Це, зокрема, атаки на цивільні об'єкти або невибіркові атаки, що не відрізняють між військовими цілями та цивільними об'єктами. Також сюди належать напади на мирні населення або не виправдане використання сили.

5. Воєнні злочини, пов'язані із застосуванням заборонених засобів ведення війни (§ 12 VStGB): ця група охоплює використання заборонених видів зброї, зокрема хімічної, біологічної чи зброї масового ураження. Використання таких засобів ведення війни є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права [3].

Інші країни Європи подібно здійснили, адаптуючи свої національні закони до міжнародних стандартів. Наприклад, Франція та Іспанія також додали до свого кримінального законодавства схожі категорії воєнних злочинів, а Нідерланди та Бельгія запровадили спеціальні закони або статті для переслідування злочинів проти міжнародного гуманітарного права. У більшості з цих країн передбачені окремі розділи, присвячені злочинам, що стосуються особистої недоторканності, майна, гуманітарних операцій та заборонених методів і засобів ведення війни.

Отже, німецький кримінальний кодекс є прикладом досить структурованої імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Цей підхід дає змогу забезпечити ефективне правове реагування на різні види порушень у контексті збройних конфліктів і слугує зразком для інших держав, які прагнуть адаптувати своє законодавство відповідно до міжнародних зобов'язань.

Кримінальний кодекс Іспанії детально регламентує відповідальність за злочини, що порушують міжнародне гуманітарне право, особливо в контексті воєнних злочинів і захисту осіб, які мають міжнародний захист під час збройних конфліктів. У **розділі XXIV «Злочини проти міжнародного співтовариства»** законодавець визначає кілька категорій злочинів, що порушують міжнародне право, охоплюючи геноцид, злочини проти людяності та злочини проти охоронюваних осіб і майна під час збройних конфліктів [4].

Зокрема, ст. 608 КК цієї держави забезпечує чітку правову основу для захисту осіб, що мають міжнародний захист під час збройних конфліктів. Іспанія імплементувала норми міжнародного гуманітарного права, закріплені в **Женевських конвенціях 1949 року** та їхніх Додаткових протоколах 1977 року, що надають захист пораненим, хворим, військовополоненим, цивільному населенню та іншим категоріям осіб під час війни. Це відображає прагнення Іспанії до виконання своїх міжнародних зобов'язань і забезпечення відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права [4].

Кримінальний кодекс Іспанії є важливим інструментом забезпечення відповідальності за міжнародні злочини, зокрема за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Детальна регламентація захисту осіб, які підлягають охороні під час збройних конфліктів, демонструє високий рівень імплементації міжнародних норм, що відповідає сучасним стандартам міжнародного гуманітарного права.

Республіка Хорватія приділяє значну увагу криміналізації воєнних злочинів та порушень міжнародного гуманітарного права у своєму національному законодавстві. **Кримінальний кодекс Хорватії** містить детальне регулювання таких злочинів у **главі IX «Кримінальні злочини проти людства та прав людини»**. Ця глава охоплює широкий спектр злочинів, що порушують основні принципи міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Основні положення Глави IX Кримінального кодексу Хорватії:

1. Злочини проти людства. До цієї категорії належать такі злочини, як геноцид, злочини проти людяності та інші дії, що порушують основні права людей. Це охоплює вбивства, катування, примусову депортацію, сексуальне насильство та інші злочини, які є частиною широкомасштабних або систематичних атак на цивільне населення.

2. Воєнні злочини. Вони займають важливе місце в хорватському кримінальному законодавстві. Ці злочини охоплюють серйозні порушення законів і звичаїв ведення війни, такі як вбивство та жорстоке поводження з військовополоненими, напади на цивільне населення й цивільні об'єкти, незаконне знищення чи привласнення майна, не виправдане військовою необхідністю, використання заборонених методів ведення війни, таких як застосування заборонених видів зброї, взяття заручників та інші акти насильства проти осіб, які мають міжнародний захист.

3. Захист основних прав людини під час збройного конфлікту. Важливою частиною хорватського законодавства є криміналізація порушень міжнародних угод, таких як Женевські конвенції, які визначають правила захисту цивільних осіб, поранених, військовополонених та інших категорій під час збройних конфліктів.

4. Покарання за злочини проти людства та прав людини. Закон передбачає серйозні покарання за ці злочини, охоплюючи тривалі терміни ув'язнення або довічне позбавлення волі для осіб, які вчинили воєнні злочини, геноцид або інші порушення прав людини [5].

В умовах євроінтеграції України дійсно важливо адаптувати вітчизняну систему кримінального законодавства до сучасних викликів, особливо щодо злочинів, пов'язаних із порушеннями міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів. Один із ключових кроків може полягати не лише в розширенні кола кримінально-протиправних діянь, але й у впровадженні нового підходу до категоризації та кваліфікації таких кримінальних правопорушень.

Наприклад, розробка окремого розділу в Кримінальному кодексі, присвяченого воєнним злочинам і злочинам проти миру та безпеки людства, допомогла б систематизувати відповідальність за порушення норм міжнародного права. Крім того, можна розглянути впровадження механізму «гуманітарного трибуналу» всередині країни, де фахівці з гуманітарного права могли б розглядати справи про порушення під час конфліктів.

Висновки. Ці зміни могли б охоплювати не лише пряму участь у воєнних діях, але й нові форми кримінальних правопорушень, пов'язаних із дезінформацією, кібератаками на гуманітарні об'єкти та маніпулюванням гуманітарною допомогою, що сьогодні стають актуальними у збройних конфліктах.

Синхронізація з міжнародними стандартами також могла б залучати більш тісну співпрацю з міжнародними судами та спеціальними трибуналами, де Україна могла б ініціювати справи, що стосуються порушення гуманітарного права, зберігаючи свій суверенітет у процесах правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звонарьов О. Ю., Клименко С. В. Воєнні злочини в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. URL : http://www.lsej.org.ua/3_2023/91.pdf
2. Сірант М. Досвід імплементації норм про воєнні злочини в кримінальному законодавстві країн Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 229.
3. The Consolidate Penal Code of Denmark (Consolidate Act No. 1052 of July 4, 2016). URL : <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=1115>
4. Criminal Code of the Kingdom of Spain (Organic Law No. 10/1995 of November 23, 1995, as amended up to Law No. 4/2015 of April 27, 2015). URL : http://www.oas.org/juridico/spanish/mesicic2_grd_criminal_code.PDF
5. Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553). URL : <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/O/D19970553.pdf>

REFERENCES

1. Zvonarov O. Yu., Klymenko S. V. Voienni zlochyyny v kryminalnomu zakonodavstvi zarubizhnykh krain. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 3. URL : http://www.lsej.org.ua/3_2023/91.pdf
2. Sirant M. Dosvid implementatsii norm pro voienni zlochyyny v kryminalnomu zakonodavstvi krain Yevropeiskoho Soiuzu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky*. 2016. № 845. S. 229.
3. The Consolidate Renal Code of Denmark (Consolidate Act No. 1052 of July 4, 2016). URL : <http://www.wiro.int/wirolex/en/details.jsr?id=1115>
4. Criminal Code of the Kingdom of Srain (Organic Law No. 10/1995 of November 23, 1995, as amended ur to Law No. 4/2015 of Arril 27, 2015). URL : http://www.oas.org/juridico/sranish/mesicic2_grd_criminal_code.RDF
5. Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 roz. 553). URL : <http://trawo.sejm.gov.rl/isar.nsf/download.xsr/WDU19970880553/O/D19970553.rdf>

O. V. CHERNETSKA. WAR CRIMES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL OFFENCES: INTERNATIONAL AND EUROPEAN PRACTICE

The article examines the peculiarities of foreign experience in introducing criminal liability for war crimes. The experience of foreign countries may be useful for Ukraine in the process of implementing international humanitarian law. For example, many European countries have criminalised war crimes through national legislation based on international obligations. Germany, France and the Netherlands are examples of countries that use their national laws to prosecute perpetrators of crimes committed during conflicts abroad.

The practical significance of this experience is that Ukraine, by adapting its legislation to international standards, will be able not only to fight war crimes more effectively, but also to ensure justice for victims of such crimes both at the national and international levels.

The author proves that in the context of Ukraine's European integration, it is indeed important to adapt the national criminal law system to modern challenges, especially with regard to crimes related to violations of international humanitarian law during armed conflicts. One of the key steps could be not only to expand the range of criminal offences, but also to introduce a new approach to the categorisation and qualification of such criminal offences. For example, the development of a separate section in the Criminal Code dedicated to war crimes and crimes against peace and security of mankind would help to systematise liability for violations of international law. In addition, consideration could be given to the introduction of a 'humanitarian tribunal' mechanism within the country, where humanitarian law experts could review cases of violations during conflicts.

It is noted that these changes could cover not only direct participation in hostilities, but also new forms of criminal offences related to disinformation, cyberattacks on humanitarian facilities and manipulation of humanitarian aid, which are becoming relevant in armed conflicts today.

Keywords: *criminal liability, war crimes, International Criminal Court, criminal offences, criminal offences against peace and security of mankind, foreign experience.*

Стаття надійшла до редколегії 2 жовтня 2024 року